

A SZARU MINT ALAPANYAG I.

Dr. Kenéz Árpád
Állattenyésztési
Teljesítményvizsgáló Kft.

A szaru a felhasználását tekintve a régi korok „műanyaga”. Sokoldalú, jól alakítható, érték kezek között csodák születhetnek belőle. Sajnos mivel mégis csak szerves anyag, ezért a régészeti bizonyítékok száma nem olyan nagy, mint a csonttárgyaké, de azért szép számmal találhatunk szaruból készült használati eszközöket is a különböző régészeti kultúrák lelőhelyein. Az állattartó népek, így a magyar számára is fontos alapanyag volt mindig is. A pásztorkultúra segítségével rengeteg munkaeszköz, hangszer, ékszer alakult ki az évszázadok alatt. Ezek még a mai napig is, igaz egyre kisebb számban, de elérhetők, megvásárolhatók vagy megtekinthetők múzeumokban.

A szaru a szarvasmarhafélék (tülkösszarvúak) jellemző fejlődése, amely a legkisebbektől (pézsmaantilop) a legnagyobbakig (vadon a Bison nemzetség, a háziasítottak esetében pedig a szarvasmarha) mindenhol megjelenik.

A tülkös szaru egy speciális felépítésű szerv. A homlokcsont üreges nyúlványán a külső hámréteg elszarusodásából alakul ki egy hüvely. A csont és a szaru között vérerekkel átszőtt kötőszövet található. A szaru folyamatosan nő az állat élete során, és általában az elhullott állatról vágják le szarvcsappal együtt, vagy ha trófeát szeretnének, a koponyával vagy annak felső részével együtt hagyják

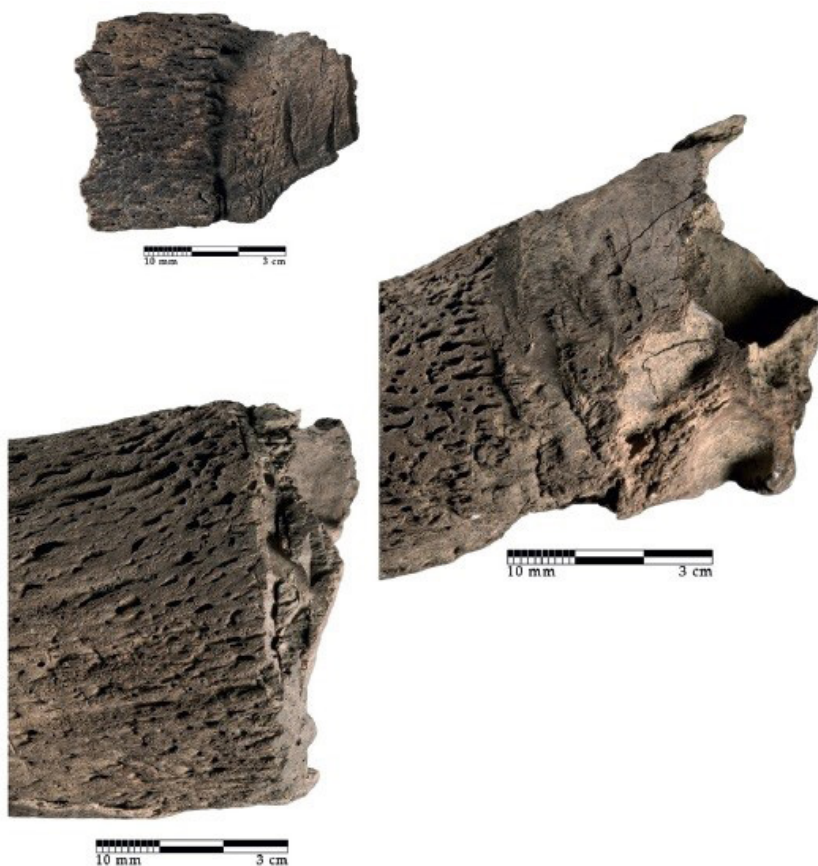
meg. A szaruhüvely hosszas áztatás vagy néhány órás főzés során csavarható le vagy vágható le a szarvcsapról. Ezt követően jöhet a feldolgozás, amely a mai modern eszközökkel gyorsabban halad, ám kézi módszerrel órákat vehet igénybe, ugyanis főleg az idősebb állatoknál a szaru külső rétege vastag, repedezett, amit el kell távolítani, majd a visszamaradt felszínt tükörfényesre kell csiszolni, polírozni. Ehhez reszelők, borotvaéles kések, üvegszilánkok, homok, hamu, újabban csiszolópapírok, korongok, szalagcsiszolók, polírkorongok, polírpaszták használatosak. Az ily módon kialakított egységes, ám színben legtöbbször változatos felszínbe kerülhet a díszítés, ami a hagyományoknak megfelelően lehet karcolás, spanyolozás, faragás, savazás, fém rátétek vagy ezek kombinációi. Ám az egészben hagyott szaru belsejének megmunkálása, tisztítása sokkal nagyobb kihívás. Ezt kaparással („kihúrolás”), kukoricás vagy kavicsos vízzel való rázogattal, napjainkban savazással (hidrogén-peroxid) lehet megoldani ([http1: http://www.ng.hu](http://www.ng.hu)).

A szaru vegyszerek, áztatás, hőkezelés (főzés, vagy forró levegő) hatására formázhatóvá válik, amely tulajdonsága miatt is alakulhatott ki a sokrétű felhasználása.

RÉGÉSZETI BIZONYÍTÉKOK A SZARU FELHASZNÁLÁSÁRA

A régészeti leletanyagban a szerves anyagok, így a szarutárgyak csak ritkán maradnak fenn. Ehhez általában mocsaras/vizes, vagy egyéb oxigénmentes körülmény (kamrasírok, piramisok), száraz éghajlati viszonyok (sivatag), vagy fagyott talajréteg (permafrost) szükségeltetik. Hazánkban a legelső még csak-csak előfordulhat (Balaton környéki ásatások, kutak stb.), de konkrét, régészeti korú

szarulelet nagyon kevés van. A szaru felhasználásának közvetett bizonyítékai, az állatok koponyái vagy szarvcsapjai azonban árulkodók lehetnek, főként, ha azokon vágás vagy darabolás nyomai is megfigyelhetők (Tugya és Rózsa 2012). A különböző népek leletanyagában háztartási eszközök (poharak, kanalak, fésűk, ivószaruk), fegyverek (íj) és amulettek is előfordulhatnak.

1. ábra: A szarufelhasználást bizonyító szarvcsapleletek részletei Orosháza, Községporta – Szűcs Tanya lelőhelyről (Magyarország, szarmata, Tugya és Rózsa 2012)

2. ábra: Tehénszarvból készült szarupohár és zergeszarv amulett az észak-kaukázusi Moscssejva Balka lelőhelyről (Oroszország, alán népcsoport, 8-10. század, Ierusalimskaya 2012)

3. ábra: Tulok szarvából készült aranyozott ezüst szerelék ivótűlök pár Csernaja-Mogila lelőhelyről (Ukrajna, kijevi rusz, 10. század, [http2: https://sites.google.com/site/hagyomanyesmultidezo/](https://sites.google.com/site/hagyomanyesmultidezo/))

4. ábra: Őstulok szarvcsapja (bal oldalon alul) a Magyar Nemzeti Múzeum honfoglalás korát bemutató állandó kiállítás leletei között (Fotó: Mestellér J.)

5. ábra: Mongol összetett visszacsapó íj részlete, melyen jól megfigyelhető az irdalt felületű szarulemez (Mongólia, 11. század, Bayanxongor megye, Bayancagaan járás, Dugui Caxir, Fotó: Dr. Varga F.)

6. ábra: Madárlábas, aranyozott szerelékű ivószaru (Dánia, 15. század, [http3: https://sites.google.com/site/hagyomanyesmultidezo/](https://sites.google.com/site/hagyomanyesmultidezo/))

A rovat terjedelmi korlátai miatt e nagy témát 4 kis cikkben adjuk közre Önöknek. Most néhány régészeti bizonyítékot mutattam be, a következő cikkek pedig szaruból készült, jól lehatárolható eszközcsoportokat fognak bemutatni,

így megismerkedhetnek majd hangszerekkel, háztartási eszközökkel, szerszámokkal, viseleti elemekkel és végül fegyverekkel. Kövessék nyomon a cikksorozatot!

Hagyományok Háza
Népi Iparművészeti Osztály

A SZARU MINT ALAPANYAG II.

Dr. Kenéz Árpád
Állattenyésztési
Teljesítményvizsgáló Kft.

Négy részes cikksorozatam első részében különböző régészeti bizonyítékokat mutattam be Önöknek a szaru

felhasználására. A sorozatot most a szaruból készült hangszerek ismertetésével folytatom...

HANGSZEREK

A szaru felépítéséből és alakjából adódóan kiváló hangkeltő eszköz lehet ügyes kezek munkájával. A pásztoroknál a

nagyméretű kanászkürt az egyik legjellegzetesebb ilyen hangszer.

1. ábra: Gazdagon díszített (karcolozott és királyvízzel sárgított) somogyi kanászkürt (Rippl Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum, leltári szám: RRM 9120, <http6: www.mandadb.hu>).

Sok esetben ezeket is díszesen faragták, vagy fémszereléssel látták el. A kürtök hangja nagymértékben függ a tülök falának vastagságától, így a készítés során nagy műgondot kell fordítani a vékonyításra. A kanászkürt fúvókája sokszor saját anyagából került kialakításra, ám gyakran kapott külön illesztett szaru-, fa- vagy fémfúvókát (ez utóbbit sokszor rézfúvós hangszerekről „kölcsonvéve”). A kürt a legősibb hangszerünk, ki ne ismerné Lehel kürtjét (bár az eredetileg elefántagyarból készült feltételezhetően a X. században). Elsősorban jelzések leadására szolgált

akár a pásztorkodáshoz, akár a hadászathoz kapcsolódóan (<http4: mek.oszk.hu>). Afrikában harántfúvós kürtöket is készítenek antilopfajok szarvából, de megemlítendő a zsidók sófárja is, amely készülhet rövid kosszarvból (askenázi stílus) vagy hosszabb, csavart szarvból (jemeni stílus) (<http5: wikipedia>). A kürt kialakítása során a tömör véget vágják le és ott alakítottak ki egy szűkülő lyukat, míg zerge-, tehén-, juh- vagy kecskeszarvból készültek több lyukú furulyák, sípok is, amelyeket gemshorn-nak vagy zergekürtnek neveznek (<http6: www.mandadb.hu>).

2. ábra: Porkoláb Sándor által készített szarusíp avagy „gemshorn” (Leskowsky Hangszergyűjtemény, leltári szám: LF-038, <http6: www.mandadb.hu>).

A magyar kecskeduda, de azok elődjei, a különböző hólyagdudák is tartalmaztak szaruból készült részeket (szűkítők, toldalékok). A sípok végén nagyon gyakran különböző kialakítású és méretű szarutölcsérek segítik a hangképzést (<http7: www.pipemusic.hu/kiadvanyok.html>).

3. ábra: Kecskeduda szarutoldalékokkal (<http9: https://folkradio.hu>)

A vadászathoz használt bőgőkürt és a csalsíp csutorája is nagyon gyakran szaruból készül. A gímszarvas becsalogatásakor a vadász által kiadott hang a gímbika harcra hívó vagy a győzelmi bőgését utánozza, ezáltal behívva a vetélytársakat, amelyek azután, mint célpont szolgálnak a vadász számára. A bőgőkürt kialakítása során szintén a tömör részt vágják le a szaruról, de jóval nagyobb lyukat hagynak, amelybe nem befűjnak, hanem bekapják, vagy a szájukhoz tartva a hangot felerősíti. A csalsípok a róka, őz vagy kacsza behívására alkalmasak. Sokszor az egész síp, olykor csak a fúvóka készül szaruból.

4. ábra: Bőgőkürt, Bányai 2010

5. ábra: Karcolozott felületű kacsahívó csalsíp (<http10: www.galeriasavaria.hu>)

Ritkán a gitárhoz és a citerához használatos pengetők is készülhettek szaruból (<http8: www.arcanum.hu>).

A cikksorozat 3. részében szaruból készült háztartási eszközöket fogok bemutatni.

Fotó: Szabó István

A SZARU MINT ALAPANYAG III.

Aszaru alapanyagként történő felhasználására már számos példát mutattam be Önöknek az előző lapszámokban. Cikksorozatom jelenlegi része a szarunak a hétköznapi

életben használt tárgyak, eszközök készítéséhez való felhasználásáról szól.

Dr. Kenéz Árpád

Állattenyésztési

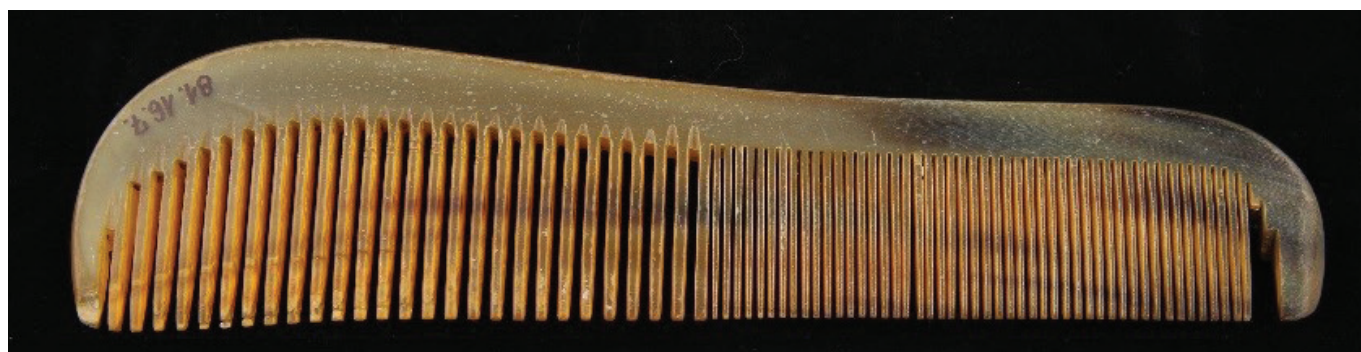
Teljesítményvizsgáló Kft.

HÁZTARTÁSI ESZKÖZÖK

A fésű az ember ujjait utánzó, kisméretű hajápoló eszköz. Már a történeti korszakokból is maradtak fenn fésűleletek, igaz főként csontból, de szaru példányok is akadnak közöttük. A szarufésűket később a fésűs (fűsűs) mesteremberek készítették el. A fésűkhöz a szarvakat fel kellett vágni és préselni, hogy azokból platnik, egyenes lapocskák kerülhessenek ki, amik aztán díszítésre és fogazásra kerültek (Dánielisz 2006). A korábbi cikkekben említett ostornyél és botdíszítéseknel használt szarulapkákat is gyakran tönkrement fésűből vagdoszták ki a faragó pásztorok. A fésűs mester olykor más szarutárgyakat is készített, amelyekhez fel tudta használni a hulladékokat, így cipőkanál, képkeret, bútorfogantyú, fogas és esetenként bicska- és késnyél is kikerülhetett a fésűs műhelyből.

1. ábra: fésűkészítéshez előkészített formázott, szarulemez (Rippl Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum, leltári szám: RRM 9227, [http6: www. mandadb.hu](http://www.mandadb.hu))

2. ábra: szarufésű Somogy megyéből, az I. Világháború előttről (Rippl Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum, leltári szám: RRM 81.16.7., [http6: www. mandadb.hu](http://www.mandadb.hu))

A pásztorok számára alapvető használati eszköz volt a szaruból készült sőtartó és az ivótülök, esetenként a szarupohár. A sőtartó kétféle lehetett: hordozható és asztali. Az előbbi a lőporszaruhoz hasonlatos, és már a Kr.

3. ábra: Szaruból készült asztali sőtartó Somogy megyéből az 1930-as évek végéről (Rippl Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum, leltári szám: RRM 10.858, [http6: www.mandadb.hu](http://www.mandadb.hu))

Az ivótülök talán a legegyszerűbb felépítésű alkalmazhatóság. A bika szarvát azonban nem szerették erre használni, mert nedvesség hatására bűdössé vált. Sok esetben az ivótülök hegyét levágták, hogy kisebb helyet foglaljon, könnyebben férjen a szűrőjban, vagy a suba felhajtott aljába. A poharak viszont már úgy készültek, hogy a tömör részt teljesen lefűrészelték és az így visszamaradt hengerpalástot befenekelték (mint 1000 évvel korábban a Moszcseva baka Észak-kaukázusi alán lelőhely szarupoharai!). Mindkét ivóeszköz jelen van az emberiség történelmében, egymástól függetlenül (Ierusalimskaya 2012).

Kánál, villa és természetesen a kések, bicskák nyele is készülhetett szaruból. Ezekre is utaltunk már a régészeti bizonyítékoknál is, így amíg ezek az eszközök helyet kapnak az ember életében, a szaru, mint nyersanyag is használatos lesz.

A szaru a háztartásban olyan helyeken is szerepet kapott, ami kevésbé hangsúlyos a fentiekhez képest. Így találkozhatunk szaruból készült gyufatartóval, cigarettaszípkákkal, pipaszopókával, tölcsekkel, sőt még hurkatöltővel (dudu) is ([http11: http://szaru.atw.hu/tanulmany.html](http://szaru.atw.hu/tanulmany.html)).

u. 7-8. századra nyúlnak vissza gyökerei, míg a második már egy szebben formázott, kimondottan álló elrendezésű, asztalra való, fedeles tárolóeszköz.

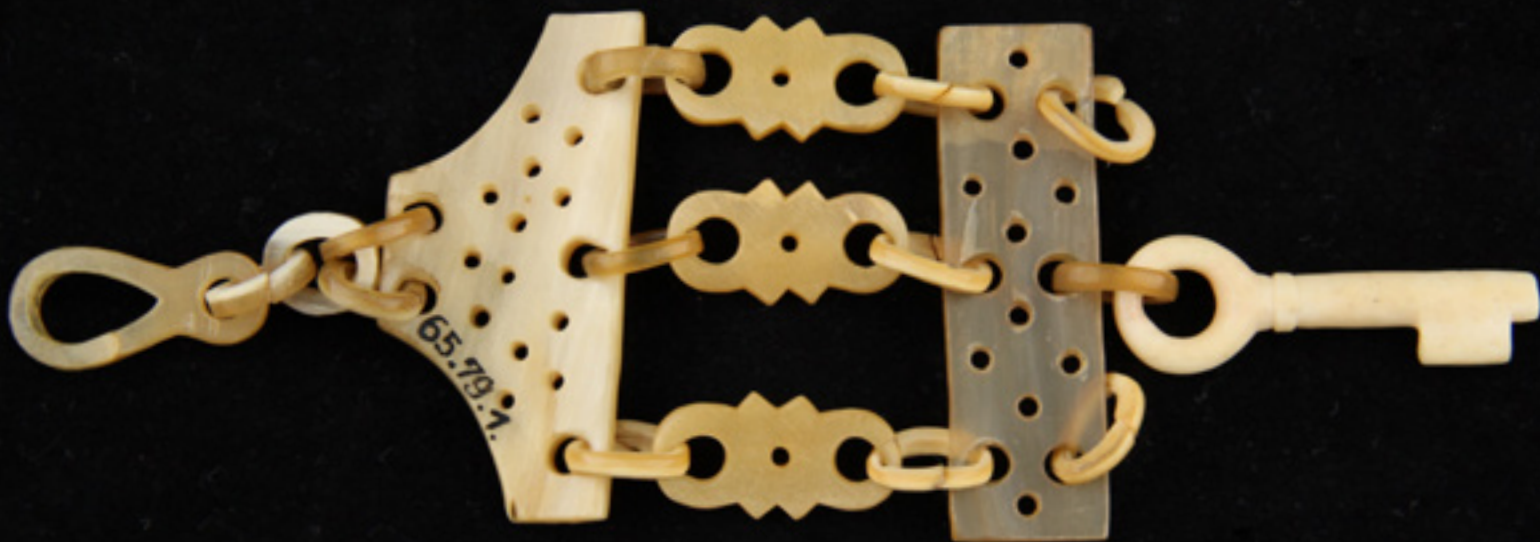
4. ábra: Halfejes szaru sőtartó 1867-ből (Finta Múzeum, Túrkeve, leltári szám: 53.76.1. [http6: www.mandadb.hu](http://www.mandadb.hu))

5. ábra: Szaruból készült gyufatartó (Rippl Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum, leltári szám: RRM 3124, [http6: www.mandadb.hu](http://www.mandadb.hu))

6. ábra: Némethy-féle debreceni farvillás bicska gazdagon szegecselt nyéllel Szabó István magánygyűjteményéből (Fotó: Szabó I.)

Rippl Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum,
Leltári szám: RRM 65.79.1

A SZARU MINT ALAPANYAG IV.

Dr. Kenéz Árpád
Állattenyésztési
Teljesítményvizsgáló Kft.

Cikksorozatom végére érvin, az utolsó részben a szarunak a szerszámokhoz, fegyverekhez, valamint különböző viseleti

elemekhez való felhasználását szeretném bemutatni.

SZERSZÁM

A különböző szakmák vagy tevékenység szerszámai is nagyon gyakran készültek ebből a kiváló alapanyagból. A pásztorok a sőtartójukhoz hasonlóan a rühösség vagy a sántaság elleni rühzsírt, illetve sántázószert is szaruból készült tartóban tárolták. Ezek a tárolók pára- és vízmentesen óvták a bennük lévő értéket. A kaszáláskor a vizes fenőkövet pedig az úgynevezett fentokba (tokmány, fintok, fentér, tokolyó, tulejka) tárolták a derekukra fűzve. Ehhez rövidebb, kevésbé görbült szarvakat használtak, ám olykor formázták is őket (egyenesítették vagy a fenőkőre alakították). Később ezeket a bádogból készült változatok kezdték kiszorítani, de a szaru fentok talán a leggyakoribb szarutárgyak közé sorolható (<http12: www.arcanum.hu>, Dánielisz 2006). A fésűkészítés mellékterméke sokféle formát öltött, de szinte mindegyik alkalmas volt valamilyen más mesterség számára. A borotvák nyele így vékonyabb szarulemezekből készült, a kések, bicskák számára a vastagabb, tömzsibb hulladékok voltak alkalmasak, a kötélveréshez használatos bogozónak pedig az egyben hagyott tömör, kihegyezett szarvvégek voltak kiválóak (bogozó, csülkölő) (Békési 1964, Dánielisz 2006).

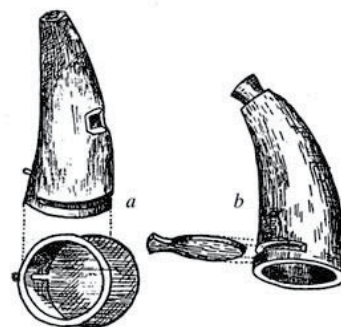
A cipészek, vargák szerszáma az úgynevezett kármentő is sokszor fésűs hulladékból készült. Ez egy lapos, egyenes, vastag bőrből, csontból vagy éppen szaruból készült eszköz volt, amely a lábbeli talpának faragásakor a felső bőrt óvta a sérüléstől. A nagyobb, súlyosabb szaruhulladékokat a halászok vitték hálónéhezéknek (Tamás 1947, Dánielisz 2006).

Gyógyszerek készítése során, patikákban sokszor nem csak fémből vagy csontból, hanem szaruból készült pisztillusokat, spatulákat, porkanalakat is használtak (<http6: www.mandadb.hu>).

A méhészet, mint ősi mesterség is felhasználta a szarvakat, mégpedig egy speciális méhészeti forma, a zsákmányoló méhészkeedés egyik eszközeként. A szarvból készült méhcsapda belseje mézzel van kikenne, és egy zárható ajtó található rajta. A méh vadász a csaliként kirakott mézre szálló méheket a szaruval beborítja, majd elzárja a reteszt. Egyesével engedi el a méheket, és biztos távolságból követi az állatokat addig, amíg azok el nem vezetik a „méhesfáig”. Az ilyen fát megjelölik, tulajdonjellel látják el (<http13: http://mek.niif.hu>).

1. ábra: Tehénszarvból készült, csipkézett szájú fentok 1930-ból
(Hajdúsági Múzeum Néprajzi Gyűjteménye,
leltári szám: 65.166.3. <http6: www.mandadb.hu>)

2. ábra: Méhkereső szaru (<http13: http://mek.niif.hu>)

VISELETI ELEMOK, KIEGÉSZÍTŐK

A magyarokra jellemző, hogy egészen a 19. századig nem csak a nőknél, hanem a férfiaknál is divatos volt a hosszú haj. A férfiak hosszúra hagyott haját még fonták, kontyolták, sodorták (csimbók) vagy görbefeűsűvel hátrafogták, a nők pedig ehhez a kontyfésűt, kontytűt, később pedig a csatot használták (Fügedi 1980, Dánielisz 2006). A

3. ábra: Férfi hajviseletek. A bal oldalon az úgynevezett „kerített” haj, míg a jobb oldalon a „kaczur” figyelhető meg. Mindkét esetben szaruból készül fésűt használtak a haj rögzítésére (Garay Ákos fotója és rajza, Fügedi 1980)

laposabb szarulemezekből óraláncot, szűrszj rózsját (övcsat), hajtűt, újabban hajcsatot reszelnek. A tömör szarvvég pedig sétapálcák fejéhez vagy esernyőfogantyúk készítéséhez volt kiváló. Bizonyos aukciós oldalakon szép számmal találni ilyen kiegészítőket.

4. ábra: Zergeszarvból készült sétapálca fogantyúja (Jósa András Múzeum, Nyíregyháza, Kállay Gyűjtemény, leltári szám: KGY.2009.260.1., [http6: www.mandadb.hu](http6:www.mandadb.hu))

FEGYVEREK, FEGYVERKIEGÉSZÍTŐK

A lovas nomád íjészítő népek összetett visszacsapó íjakat használtak. Már a szkíták is alkalmaztak szarulemezeket az íjkészítés során, ám azok egészen máshogy néztek ki, mint a hun, avar, magyar, alán, mongol, mandzsu, tatár vagy éppen török íjak. Ez utóbbiaknál az összetett szerkezet azt jelenti, hogy a fa magra a húzott oldalon ínazást ragasztanak fel több rétegben, míg a nyomott oldalra szarulemezek (bivaly, kőszáli kecske, szarvasmarha) kerülnek. Mivel a szaru nagyon rugalmas, hatalmas energia tárolására képes, ezért ezek az összetett íjak erősek voltak, nagy hatótávolsággal. A számszeríjak később átvették az összetett íjak szerepét. Elsütő szerkezetükben azonban ezek is tartalmazhattak szaruból készült alkatrészt, sőt a fegyver tusának felületén található intarziás díszítés során is használhattak szarulemezeket. A hidegfegyverek után

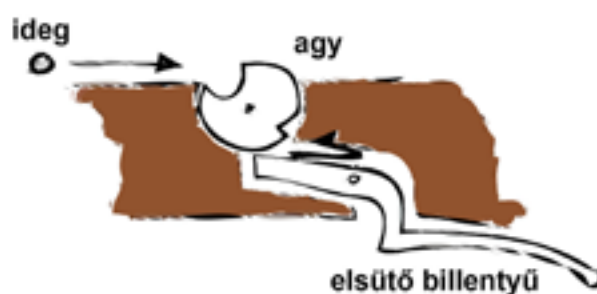
a szaru a feketelőporos fegyvereknél is szerepet kapott, hiszen a nedvesség ellen a puskaopt ugyanúgy kellett védeni, mint a sőt vagy a rühzsírt, így az ezek tárolására kialakult szarutartók analógiájára az úgynevezett löporszaruk is napvilágot láttak. Ezek között voltak formázottak-szegecseltek, vagy a régi szaru sőtartókhoz hasonlósak is.

5. ábra: Honfoglalás kori magyar íj rekonstrukciójának részlete. Az íj markolatának belső részét és a hajlós karok egyik oldalát szarulapokkal borította a készítő (Kókity Attila), mint az feltételezhető a korabeli régészeti párhuzamok alapján. (Fotó: Ifj. Bencsik Péter, [www.magyarij.hu](http6:www.magyarij.hu))

6. ábra: A számszeríj szaruból készült agya (dió) és a számszeríj elsütő szerkezetének keresztmetszeti rajza. ([http14: https://medievalcrossbow.info](http14:https://medievalcrossbow.info), [http15: https://sites.google.com/site/delsbows/repro-crossbow](http15:https://sites.google.com/site/delsbows/repro-crossbow))

7. ábra: Csiszolt, formázott tülökből készült, spanyolozott löportartó 1925-ből (Rippl Rónai Megyei Hatóköri Városi Múzeum, leltári szám: RRM 2018, [http6: www.mandadb.hu](http6:www.mandadb.hu))

8. ábra: Formázott szarulapokból összeszegecselt löportartó (Rippl Rónai Megyei Hatóköri Városi Múzeum, leltári szám: RRM 8927, [http6: www.mandadb.hu](http6:www.mandadb.hu))

A cikkhez felhasznált irodalmak a szerzőnél megtalálhatók.